

TRĂSĂTURI DIALECTALE COMUNE GRAIURILOR MUNTENEȘTI ȘI CELOR CRIȘENE*

MARIA MARIN

1. Cercetările mai vechi sau mai noi evidențiază, mai ales, deosebiriile dintre unitățile dialectale și, cu precădere, dintre grupurile graiurilor dacoromâne de nord–nord-vest și cele meridionale, subliniindu-se, în majoritatea cazurilor, caracterul arhaizant al celor dintâi comparativ cu celelalte.

Descrierea din ce în ce mai amănunțită și mai rafinată a subdialectelor și a graiurilor a relevat că, pe lângă deosebiri, există o serie de particularități care le apropie, uneori până la identificare. Aceste asemănări sunt cu atât mai frapante și mai greu de explicat, cu cât graiurile respective aparțin unor zone îndepărtate sau chiar opuse din punct de vedere geografic.

Particularitățile la care ne referim fac parte fie din categoria celor incluse, de obicei, între elementele considerate definitorii pentru unul sau celălalt ori pentru ambele grupuri de graiuri, muntenești și crișene, fie dintre cele întâlnite pe arii mai extinse, dar caracterizând, prin densitatea atestărilor și/sau prin extinderea geografică, mai ales, aceste unități dialectale.

2. Remarcate, explicit sau nu, comentate științific ori doar trecute în revistă în cadrul unor descrieri, fără a reține atenția din perspectiva care ne interesează, elementele dialectale comune graiurilor muntenești și celor crișene aparțin la toate compartimentele limbii: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic.

2.1. Fonomorfologie

2.1.1. Închiderea lui *e* aton la *i* în cuvinte cu două silabe posttonice conținând vocala *e* (mai ales la substantive terminate în *-e* la singular sau plural, care primesc articolul hotărât enclitic *-le*). Fenomenul are loc în etape succesive: mai întâi, prin disimilare regresivă, se închide *e* din penultima silabă: *dintele* > *dintile*, *iepurele* > *iepurile*, *prunele* > *prunile*, *vasele* > *vasile*, dar și *altele* > *altile*; în a doua etapă, prin asimilare progresivă, se închide *e* final: *dintile* > *dintili*, *iepurile* > *iepurili*,

* Comunicare prezentată la Simpozionul „Zilele «Sextil Pușcariu»”, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie, 2013.

prunile > *prunili*, *vasile* > *vasili*, *altile* > *altili*¹. Această închidere a lui *e* din articolul hotărât enclitic *-le* se produce, în condiții similare, și în forma articulată a substantivelor cu pluralul în *-i*, *-uri*: *florili*, *oili*, *pisicili*, *câmpurili*, *timpurili*.

În concepția lui Sextil Pușcariu, cauza prefacerii lui *-e* în *-i* în condițiile menționate „pare a fi accentul proparoxiton” (Pușcariu 1921–1922: 82).

Modificarea fonetică se repercutează asupra morfologiei articolului hotărât enclitic, al cărui inventar se îmbogățește cu varianta *li* pentru *le*.

Germeii ai acestei prefaceri fonetice sunt atestați încă din limba veche, unde, pe lângă *ferestri*, *albinile*, eventual, interpretabile, ca urmare a unor plurale în *-i*, de tipul *ferestri*, *albini*, sunt atestate forme precum *sângile*, *soarile*, *pagubile* (Densusianu, HLR, II: 84, 152).

Mai târziu, numărul atestărilor se amplifică, cele mai numeroase provenind din aria sudică: Muntenia, Dobrogea (Jipescu, *Opincaru*, apud Brâncuș 1973: 38; Weigand 1902a: 255; Weigand 1902b: 159) și din cea vestică: vestul Transilvaniei, Crișana (Gheție 1975: 107; TDR: 292).

În perioada actuală, particularitatea este considerată „specifică pentru subdialectul muntean, prin frecvența cu care apare” (Dial. rom.: 163) și este enumerată, de asemenea, printre trăsăturile caracteristice majorității graiurilor crișene, inclusiv celor din Ungaria (TDR: 291; Borbély 1990: 13–14 ; Marin, Mărgărit 2005: LV).

2.1.2. Vocalele centrale *ă*, *î*, după *ș*, *j* rostite palatal, trec în rândul palatalelor anterioare *e*, *i*: *ușe*, *mătușe*, *cuașe*, *grișe*, *mașină*, *șir*, *prăjină*, *jir* etc. Particularitatea este rezultatul unei tendințe privind o nouă repartizare teritorială a formelor *mătușe*, *grișe* vs. *mătușă*, *grișă* în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanelor *ș*-, *j*-, tendință ale cărei faze incipiente se manifestă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, dacă, până pe la 1640, formele cu *ș*, *j* palatalizate erau normale pentru graiurile de tip nordic, în timp ce pentru graiurile sudice (muntenesti) aceste consoane erau dure, după această dată, în graiurile de tip nordic începe depalatalizarea lui *ș*, *j*, iar în cele sudice are loc o palatalizare a lor și, drept urmare, substantivele în *-ă* trec în categoria celor în *-e*: *mătușă* > *mătușe* (Densusianu, HLR, II: 75, 153; cf. Vasiliu 1968: 107–108; Gheție 1975: 140–141; Frâncu 2009: 19). Pe lângă aria sudică (centrul și estul Munteniei, inclusiv sud-estul Transilvaniei, o parte din Oltenia și o mare zonă din Dobrogea (Dial. rom.: 163; TDR: 167), fenomenul este caracteristic majorității graiurilor crișene, inclusiv celor din Ungaria (Dial. rom.: 156; TDR: 297; Marin, Mărgărit 2005: LXIV).

Afectând, mai ales, numele feminine cu tema în *ș*, *j*, particularitatea se răsfrânge asupra morfologiei acestor substantive, care trec din categoria femininelor în *-ă* în cea a femininelor în *-e*.

¹ Chiar dacă rezultatul este, în mare parte, asemănător și chiar dacă el se datorește aceleiași tendințe de închidere a lui *e*, fenomenul din graiurile moldovenești cunoaște etape diferite față de cel de care ne ocupăm, în sensul că în aria moldovenească prima etapă constă în modificarea lui *-e* final.

2.1.3. Vocalele palatale *e*, *i* trec în seria centrală după consoanele *d*, *p*, mai ales în prepoziții și în cuvinte cu prefixul *des-* (*dez-*): *dă*, *pă*, *dân*, *pân*, *dăparte*, *dăscuia*, *dăzbrăca* etc.

Fenomenului străvechi din limba română, general „în toate dialectele și graiurile românești” (Petrovici 1960: 13), i-a urmat tendința de relativă depalatalizare (produsă, după părerea lui Em. Petrovici, sub influența unor rostiri străine) (idem: 14–15), care, în „formele muntenești, bănățene și crișene *dă*, *pă*” reprezintă rezultate ale depalatalizării complete (idem: 20). Chiar dacă pierderea timbrului palatal al oclusivelor labiale și al africatelor labiodentale este considerată, prin excelență, o trăsătură a graiurilor bănățene (Urișescu 1987: 207; Faiciuc 1983; TDR: 249), prin amploare și prin extinderea geografică, ea poate fi socotită, totuși, caracteristică graiurilor muntenești, cuprinzând și estul Olteniei și graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei, și celor crișene (inclusiv graiurile nord-vest bănățene, pentru forma *dă*, și cele nord-est bănățene, pentru forma *pă*), pe cele din estul Ungariei și pe cele din Maramureșul de la sud de Tisa (Dial. rom. 148–149, 160, 163; TDR: 167, 246, 291, 324; Marin, Mărgărit 2005: LXVI–LXVII; Neagoe, Mărgărit 2006: LXVIII).

2.1.4. Înregistrarea lui *ʱ* final (asilabic) atât după consoane simple, cât și după grupuri consonatice: *omʱ*, *bunʱ*, *capʱ*, *lupʱ*, *visʱ*, *cașʱ*, *fișiorʱ*, *cunoscʱ*, *prostʱ*, *tortʱ*.

Fenomenul se întâlnește în două arii distincte: una acoperind jumătatea estică a Munteniei, Dobrogea (TDR: 168; cf. Dial. rom.: 164), continuând în sud–sud-estul Moldovei, până peste Prut (TDR: 213) și alta ocupând centrul și nord-estul Crișanei, inclusiv Țara Oașului, graiurile românești din estul Ungariei și vestul Transilvaniei, cu zona Apusenilor (TDR: 293; Marin, Mărgărit 2005: LV; cf. Dial. rom.: 154 și h. 6, 7).

Vechimea și explicația particularității diferă de la autor la autor și în funcție de zona de atestare. Dacă pentru Crișana, vestul Transilvaniei și zona moldovenească se admite, în general, că fenomenul reprezintă un arhaism (Dial. rom.: 138, 164; TDR: 168, 293), în legătură cu prezența lui în aria sudică s-a emis părerea că aici ar fi vorba de o particularitate „importată” în urma mișcărilor de populație (Caragiu, *Compediu*: 155).

Alexandru Rosetti este singurul lingvist român care consideră că fenomenul din textele vechi și până în graiurile actuale, reprezentând o inovație, se explică prin explozia puternică specifică rostirii consoanelor ocluse aflate în poziție finală, care, apoi, s-a extins și la cuvintele terminate în alte categorii de consoane (Rosetti 1947: 245–254; ILR: 458–461). Părerea sa este însușită de către autorii manualului de *Dialectologie română* doar în privința explicației referitoare la prezența lui *ʱ* final în graiurile moldovenești (Dial. rom.: 138) și în cele muntenești (idem: 164).

Majoritatea lingviștilor români, indiferent dacă se referă la limba română veche (Gheție *et alii* 1997: 96) sau la situația din graiurile dacoromâne actuale,

susțin, așadar, caracterul arhaic al lui *ʷ* final. Astfel, Sextil Pușcariu, comentând hărțile din ALR I, respinge ideea lui Al. Rosetti cu argumentul că *u* afonizat din *lupʷ* sau *corbʷ* apare și în cuvinte în care nu avem de-a face cu un sunet exploziv: *prafʷ*, *nasʷ*, *buboiʷ* care se întâlnesc în aceleași zone ca și *capʷ*, *corbʷ* (Pușcariu, LR, II: 57 și hărțile 10–13). În același sens se exprimă și Emil Petrovici și Petru Neiescu, care sunt de părere că *u* final reprezintă un arhaism fonetic constând în conservarea, într-o formă modificată, a lui *u* din latină, amuțit și apoi dispărut în majoritatea graiurilor dacoromâne, iar în Crișana, zonă recunoscută pentru caracterul ei conservator, păstrat și extins ulterior, prin analogie, la cuvinte cu finala consonantică, de diverse origini (Petrovici 1952: 153–157; Neiescu 1957: 159–180).

2.2. Morfologie

2.2.1. La verbele de conjugarea a III-a s-a produs deplasarea accentului pe sufix la indicativ prezent persoana 1 și a 2-a plural: *făcém–făcēți*, *spuném–spunēți*, inovație survenită în urma adaptării verbelor în *-e* la sistemul general de conjugare sub aspectul accentuării (cf. *cântăm*, *vedém*, *vorbim* etc.) sau, în terminologia folosită de Sextil Pușcariu, ca urmare a spiritului „nivelator al limbii”, tendință manifestă „în toate timpurile” (Pușcariu, LR, II: 327).

În limba veche, trecerea de la conjugarea a III-a la a II-a este slab reprezentată, Ov. Densusianu (HLR, II: 196) menționând un singur asemenea exemplu: *băteți* (cf. Rosetti, ILR: 544)².

În secolul al XX-lea, particularitatea s-a extins foarte mult. Pe baza materialului din ALR I, Sextil Pușcariu remarca existența ei „în două arii l a t e r a l e, în nordul și în sudul țării” (LR, II: 327 și harta 16; subl. n., M. M.). În perioada actuală, fenomenul are drept arii de frecvență maximă, pe de o parte, centrul Munteniei și vestul Olteniei, cu atestări sporadice prin estul Munteniei, până în Dobrogea și, mai departe, spre sudul Basarabiei și Transnistria (ALR II, s. n., vol. VII, h. 1914, 1920, 1923, 1925, 1927, 1930, 1931, 1937, 1944, 1946; Marin 1991: 46 și h. 1; Gr. rom.: 75) și, pe de altă parte, centrul Crișanei, cu extindere spre vest, în graiurile din Ungaria, și cu prelungiri spre nordul Maramureșului și, mai departe, până în Ținutul Herței și zona Hotinului din nordul Bucovinei (ALR II, s. n., vol. III, hărțile citate mai sus; TDR.: 306; Gr. rom.: 75).

2.2.2. Formele de perfect simplu cu *-ră-* la singular, de tipul *lăudarăm*, *lăudarăși*, *lăudară*, au fost semnalate, în câteva texte din nordul Moldovei – Bucovina, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea (Avram 1975: 27–28), dar și în opera lui Costache Conachi (Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 569), iar apoi în gramatici din secolul al XIX-lea din toate cele trei provincii românești (Muntenia, Moldova, Transilvania) (Avram 1975: 27–28).

² Lipsa altor exemple poate fi explicată și prin faptul că în majoritatea textelor vechi accentul nu este marcat.

S-ar părea că o primă atestare datează din secolul al XVI-lea și provine din *Palia de la Orăștie* (Carabulea 1965: 597).

Pentru secolul al XX-lea, numărul exemplurilor crește considerabil. Prelevate din diverse culegeri de texte folclorice, cele mai multe sunt interpretate drept acorduri după înțeles ori prin atracție sau creații cu valoare emfatică (Papahagi 1925; Graur 1938; Byck 1939)³. Dovada indubitabilă a existenței lor reale, în vorbirea vie, este adusă de cercetările de teren efectuate pentru atlasele lingvistice naționale și regionale și pentru AFLR. Astfel, la ora actuală, la nivel dialectal, forme cu *-ră* la persoana a 3-a singular a perfectului simplu sunt înregistrate în două arii (compacte) ale Dacoromaniei: una ocupând o mare parte din jumătatea nord-nord-estică a Munteniei, inclusiv câteva puncte din sudul Moldovei (Neagoe 1973: 132) și alta în Crișana: sud-sud-vest de Oradea, precum și în puncte din nord-vestul Crișanei, inclusiv în graiurile românești din Ungaria (TDR: 309; Marin, Mărgărit 2005: LXXXIX).

Acest tip de perfect simplu ar putea reprezenta rezultatul unor analogii morfologice sau ar putea continua forme ale mai-mult-ca-perfectului indicativ latinesc⁴.

2.2.3. Formația perifrastică **a fost** + *gerunziu*, întâlnită, prin excelență, în texte cu caracter narativ, de obicei în vorbirea indirectă, de unde și atestarea ei, de regulă, la persoana a 3-a, exprimă o acțiune nesigură, în curs de desfășurare sau iterativă, sinonimă cu imperfectul: *Un băiat sărman încotro s-a fost ducând n-a fost folosind nimic* (GS, III, 2: 355 – Teișani, Ph); *A fost venindă un drum așa [...] și ăla n-a observat, și s-a ntâlnit piept în piept cu ursu* (TDM, II: 598 – Odăile, Bz); *Ea a fost având ibovnic și el a fost venind la geam* (GS, IV, 2: 345 – Săcele, Bv); *Un biet iepure a fost umblând p-acolo mort de foame, n-a mai fost putând umbra* (Bârlea, Ant., I: 265 – Cerbăl, Hd); *O fost un țigan. Și ce-o fost făcând el tot i-o fost mâncând o vulpe* (Șandru, Bihor: 161 – Buntești); *Am auzit spuind pă bătrâni c-o fost capcâni, ș-o fost mâncând oameni* (ALRT: 140 – Roșia, Bh).

Această perifrază este atestată în textele românești din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, din toate cele trei provincii (Muntenia, Moldova și Transilvania) (Rosetti, Cazacu 1961: 220; Edelstein 1966: 257–258; Pătruț 1978: 85–86; Călărășu 1987: 157; TDR: 308, 318, n. 249; Zamfir 2007: 62 și urm.).

Astăzi, formele de imperfect perifrastic redat prin *a fost* + *gerunziu* sunt întâlnite, mai ales în vorbirea bătrânilor și la generația de vârstă medie (Marin 1985: 461), în două zone ale Dacoromaniei, acoperind, pe de o parte, o arie largă din centrul și vestul Munteniei, cu prelungire în sud-estul Transilvaniei și cu atestări sporadice din Dobrogea și din Oltenia (*ibidem*; Marin 2007: 113 și harta 3; cf. TDR: 180), și, pe de altă parte, o arie, la fel de întinsă, cu numeroase atestări,

³ Rezultat al acordului după înțeles este considerat și exemplul din *Palia de la Orăștie* (Carabulea 1965: 597).

⁴ Lipsa unor atestări sigure din limba română veche rămâne singurul impediment în aprecierea caracterului etimologic al formei în discuție (Avram 1975: 36).

din jumătatea sudică a Crișanei⁵, inclusiv zona sudică a Apusenilor, Țara Hațegului, nordul Banatului, cu atestări absolut sporadice din Maramureș (TDR: 308; Marin 1985: 461; 2007: 113 și harta 3).

În privința originii, se consideră că perifraza cu gerunziul continuă, în anumite zone conservatoare⁶, vechi construcții cu valoare durativă, formate în latina populară, cu gerunziul în ablativ în locul unui participiu prezent (Frâncu 1984: 28; Marin 1985: 462).

2.2.4. Pe lângă cele prezentate până aici, s-ar mai putea invoca unele coincidențe între graiurile muntenești și cele crișene cu referire la **e l e m e n t e l e c o n j u n c ț i o n a l e**:

1. atestarea conjuncției corelative disjunctive *fir(e)-ar... fir(e)-ar* „fie... fie”, notată în unele graiuri din nordul și estul Munteniei, întâlnită recent și într-un exemplu din sudul Moldovei: *o femeie singură ca mine, fir-ar om, fir-ar femeie, zadarnic trăiește* (Neagoe 1975: 146); *Fire-ar c-o despice cu doi craci, fire-ar cu un crac* (DGS, s.v. *fi*¹; cf. Teiuș 1980: 114; TDR: 184–185); [erau] *catrenți fire-ar roșii, fire-ar negri* (TD. Mold., Bucov., I, 1: 16), dar și în graiurile crișene din Ungaria: *punem acela fir-ar aice, fir-ar aice* (Marin, Mărgărit 2005: CII);

2. conjuncția *de* introducând subordonate *m o d a l e* care determină, mai ales, adverbul *așa* din regentă este atestată în Muntenia și în graiurile crișene din Ungaria: *c-așa era mai demult, dă... unii treiera din clăi* (TDM, II: 343 – Cioranii de Jos, Ph); *a dăschis ușa, cum o lăsase ea dăscuiată, d-a avut vorba, a intrat la ea* (TDM, III: 873 – Bucu, Il); *fost-o ș-așa dă o fugit* [băiatul cu fata de măritat] (Marin, Mărgărit 2005: CIV);

3. *de* folosit pentru a introduce *c o m p l e t i v e d i r e c t e* este atestat, de asemenea, doar în Muntenia, Dobrogea și în graiurile crișene din Ungaria: [babe] *care știu de ia mana, laptili di la vite* (ALRT: 242 – Gura Sărății, Bz); *Dumnezeu a vrut de nici n-a adiat vântu măcar* (Vulpe 1980: 97 – Frățești, If); *când am apucat eu de m-am născut* (TDM II: 415 – Podu Lacului, Vn); *știe femei dă descântă de frică* (TDM III: 94 – Cățunu, Tr) (cf. Marin 2010: 70–71); *și-a putut de s-a dus acasă* (TDD: 357); *nu știu dă s-a-ntâmpat o nu* (Marin, Mărgărit 2005: CIV).

2.3. Lexic

2.3.1. *Brâncă* „mână” (< lat. *branca*) este unul dintre argumentele lexicale invocate de Emil Petrovici pentru a susține existența subdialectului crișean (Petrovici 1941: 554; cf. Pușcariu, LR, I: 117, 349 și h. 35; II: 323).

Încă din româna veche și până în secolul al XIX-lea, *brâncă* „mână” este notat în partea vest-nord-vestică a Dacoromaniei (județele Arad și Bihor) și în

⁵ Prezența formelor perifrastice de imperfect inclusiv în hărțile NALR–Crișana (TDR: 308) probează viabilitatea lor în vorbirea actuală curentă.

⁶ C. Frâncu (1984: 29), referindu-se la limba română veche, atestă particularitatea doar în aria nordică a Dacoromaniei.

câteva localități din Hunedoara, Alba, Sălaj (DA, s.v.; Vaida, *Sălaj*: 311; cf. Gheție, Mareș 1974: 271)⁷.

În secolul al XX-lea, în pofida afirmației că „aria lui *brâncă* este astăzi în regres” (Gheție, Mareș 1974: 271), atestările se înmulțesc în mod considerabil. Principala contribuție, în această privință, aparține atlaselor lingvistice regionale și AFLR, dar și cercetărilor lexicului dialectal cu o atenție sporită.

Astfel, pe de o parte, relativ la aria nord-vestică, chiar dacă zona de răspândire rămâne, în linii generale, neschimbată, numărul localităților în care este notat se amplifică, ajungând la peste 80 de puncte cartografice (Șandru, *Motzi*: 208; ALR I, vol. I, h. 49; Teaha 1961: 108, 204; NALR – *Crișana*, vol. I, h. 155, 156; ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 152, 153; cf. ALRR – *Sinteză*, vol. II, h. 216, 217; Marin, Mărgărit 2005: CLVI–CLVIII).

Pe de altă parte, s-a constatat că termenul *brâncă* „mână” este cunoscut și în aria sudică a dacoromânei: în puncte disparate din Oltenia (judetele Vâlcea, Dolj, Gorj) și din Muntenia (judetele Vâlcea, Dâmbovița, Prahova, Teleorman, Ilfov, Giurgiu) (Ciașanu, *Glosar*: 9; *Lexic reg.*, II: 68; NALR – *Oltenia*, vol. I, h. 171; Pl. 7; Mărgărit 2009: 85–86; DGS, s.v. *brâncă*^l).

2.3.2. Duroare „durere fizică” (< lat. *dolor*) reprezintă un cuvânt vechi în limba română, despre care s-a considerat că a avut o existență limitată în timp și că, după secolul al XVII-lea, a încetat să mai fie atestat (Tohăneanu, Bulza 1976: 45; cf. Mărgărit 2009: 106).

Cercetări ulterioare contrazic această afirmație; termenul, cu sensul menționat sau cu diferite restrângeri ori specializări semantice, cunoaște o nouă serie de atestări, fiind semnalat în surse popular-dialectale din secolele al XIX-lea, al XX-lea și până în zilele noastre. Zonele în care este consemnat aparțin atât ariei sudice a dacoromânei (cu aparițiile cele mai numeroase): jumătatea estică a Olteniei (Ciașanu, *Vâlcea*: 46; Bărbuț, *Dicț. olt.*, s.v.), Muntenia, în special jumătatea nordică a provinciei (Teodorescu, P. P.: 396; MAT. FOLK.: 654; Densusianu 1931: 124; Gorovei 1990: 258; DGS, s.v. *duroare*), cât și celei nordice, în special Crișanei – Valea Crișului Negru (Teaha 1961: 112), cu atestări sporadice din nordul Maramureșului (Papahagi, 1925: 219) și din vestul și centrul Transilvaniei (Șandru, Brânzeu, *Jina*: 253; Frățilă 1979: 159–160).

3. Recapitulând, constatăm că particularitățile supuse discuției sunt fie elemente vechi, arhaice (*ʃ* final, construcția *a fost* + gerunziu cu valoare de imperfect și cei doi termeni: *brâncă*, *duroare*), fie particularități cu statut incert (*-ră* de la formele de singular ale perfectului simplu), fie, în sfârșit, trăsături inovatoare (toate celelalte).

În cazul lui *ʃ* final (afonizat) admitem, fără rezerve, păstrarea vechiului *u* latin, peste care, în timp, s-a suprapus *ʃ* afonizat interpretabil ca un element de sprijin în rostirea consoanelor și a grupurilor consonatice de la finala cuvintelor.

⁷ De reținut că singura semnalare din Densusianu, HLR, II: 424, provine din *Palia de la Orăștie*.

Data fiind aria acestei particularități, identică sau aproape identică cu cea a altor trăsături arhaice din graiurile muntenești, ideea „importării” fenomenului prin aportul de populație din alte zone ni se pare improbabilă.

3.1. Repartiția geografică trăsăturilor vechi este, așa cum am mai afirmat, aproape identică (v. cele trei hărți citate din Dial. rom.: 154 și, respectiv, Marin 2007: 113) și este recunoscut faptul că cel puțin două (*ʃ* final și imperfectul analitic) se păstrează în anumite arii conservatoare. Pentru cele două cuvinte discutate, credem că *brâncă* se înscrie, alături de *duroare*, între acelea pentru care, așa cum spunea Ov. Densusianu (HLR, II: 564), „uzul va ajunge să le determine limitele semantice, să le circumscrie în câteva expresii sau să le izoleze în cutare sau cutare grai, unde abia se mai recunoaște că au avut altădată o circulație largă”. De reținut este faptul că între ariile purtând amprenta conservatorismului trebuie încadrată și zona central-nordică a Munteniei, unde se mențin și alte particularități (dialectale) arhaice/vechi, cum sunt: formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect persoana a 2-a plural în *-(se)(ră)t* (Neagoe 1985: 171–172; Marin 1991: 55–56), variantele participiale și cele gerunziale în *-ă* (Marin 1991: 61–63 și h. 10), cuvinte și sensuri arhaice: *a asupra* „a copleși, a cuprinde, a năpădi” (Mărgărit 2009: 84; DGS, s.v.), *a cruța* „a lua viața, a omori” (DGS, s.v.; Marin 2012).

3.2. În ceea ce privește elementele inovatoare, ele reprezintă exemple de evoluție independentă a unor tendințe apărute în decursul istoriei limbii, nepreluate de româna standard, dar amplificate în arii laterale, îndepărtate între ele din punct de vedere geografic (cf. Marin 2004: 178).

3.3. Prin felul în care se îmbină trăsăturile învechite cu inovațiile, caracterizarea lui Sextil Pușcariu referitoare la zona vestică a dacoromânei: „Faptul că găsim inovații și în regiuni cu un caracter arhaic nu trebuie să ne surprindă, dat fiind veșnica evoluție a rostirii pe tot întinsul unei limbi. Rămâne totuși vrednic de atenția noastră faptul că asemenea inovații se prezintă în general cu aceleași arii de răspândire ca formele vechi păstrate în regiunile marginale” (Pușcariu, LR, II: 322) corespunde, într-o măsură oarecare, și situației din graiurile muntenești, cu deosebirea că aici elementul inovator predomină în comparație cu cel conservator.

În încheiere, considerăm că înmulțirea datelor referitoare la trăsăturile arhaice atestate în zonele vechii Țări Românești îndeamnă la reluarea și adâncirea cercetărilor lingvistice (și istorice) asupra acestei părți a Dacoromaniei și, eventual, reconsiderarea ei în raport cu ariile transilvănene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AFLR	– Arhiva fonogramică a limbii române. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române.
ALR I, vol. I	– Sever Pop, <i>Atlasul lingvistic român</i> , partea I-a, vol. I, Cluj, 1938.
ALR II, s.n.	– <i>Atlasul lingvistic român</i> . Partea II. Serie nouă, vol. I–VII, București, 1956–1972.

- ALRR–*Sinteză*, vol. II – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*. Volumul II, sub conducerea lui Nicolae Saramandu, de Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Iona Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, București, 2012.
- ALRR–*Transilvania*, vol. II – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, II, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, 1997.
- ALRT – *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II* (ALR II), Sibiu/Leipzig, 1943.
- Avram 1975 – Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu -ră- la singular*, în SCL, XXVI, 1, p. 27–36.
- Bărbuț, Dicț. Olt. – Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
- Bârlea, *Ant.*, I – Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, 1966.
- Borbély 1990 – Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.
- Brâncuș 1973 – Grigore Brâncuș, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul Opincaru de Gr. M. Jipescu)*, în LR, XXII, 1, p. 37–44.
- Byck 1939 – J. Byck, *L'accord du verbe avec l'objet*, în „Bulletin linguistique”, publicat par A. Rosetti, București – Paris – Copenhague, VII, p. 143–144.
- Carabulea 1965 – Elena Carabulea, *Acordul după înțeles și prin atracție în limba română veche*, în LR, XIV, 5, p. 593–609.
- Caragiu, *Compediu* – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compediu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, 1975.
- Călărășu 1987 – Cristina Călărășu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București.
- Ciașanu, *Glosar* – G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, Imprim. națională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom V. Mem. 6).
- Ciașanu, *Vâlcea* – G. F. Ciașanu, G. Fira și C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, cu un glosar, București, 1928.
- DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Densusianu 1931 – Ovid Densusianu, *Limba descântecelor*, II, în GS, V, p. 125–157.
- Densusianu, HLR, II – Ovide Densusianu, *Histoire de la langue Roumaine*, Tome II. Le seizième siècle, Paris, Librairie Ernest Letoux, 1938.
- DGS – *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha. Coordonator: Maria Marin, București, Editura Academiei Române, vol. I (literele A–C), 2009; vol. II (literele D–O), 2010; vol. III (literele P–Z), 2011.
- Dial. rom. – Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977.
- Edelstein 1966 – Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate cu a fi și gerunziul verbelor*, în CL, XI, 2, p. 253–261.
- Faiciuc 1983 – I. Faiciuc, *Note despre răspândirea reflexelor dure și moi ale occlusivelor dentale T, D, N, în graiurile bănățene*, în CL, XXVIII, 2, p. 101–112.
- Frățilă 1979 – Vasile Frățilă, *Note etimologice și lexicale*, în LR, XXVIII, 2, p. 157–161.
- Frâncu 1984 – C. Frâncu, *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, Tomul XXIX, 1983–1984, A. Lingvistică, p. 23–62.
- Frâncu 2009 – C. Frâncu, *Gramatica limbii române (1521–1780)*, Iași.
- Gheție 1975 – Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București.
- Gheție, Mareș 1974 – Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București.

- Gheție et alii 1997 – *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, București.
- Gorovei 1990 – Artur Gorovei, *Descântecel românilor*, Chișinău.
- Graur 1938 – Al. Graur, *Acordul după înțeles*, în „Viața românească”, nr. 11, p. 76–85.
- Gr. rom. – Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155, republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, p. 42–121.
- GS – „Grai și suflet”. Revista Institutului de Filologie și Folklor publicată de Ovid Densușianu, București, 1923 și urm.
- Lexic reg., II – *Lexic regional*. II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
- Marin 1985 – Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques le l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, în RRL, XXX, 5, p. 459–468.
- Marin 1991 – Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile muntenești*, în FD, X, p. 45–65.
- Marin 2004 – Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale (I)*, în FD, XXI–XXIII, 2003–2004, p. 81–190.
- Marin 2007 – Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale (II)*, în FD, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 89–164.
- Marin 2010 – Maria Marin, *Câteva observații asupra valorilor conjuncției de în graiurile muntenești*, în *Lucrările celui de-al III-lea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, 20–21 noiembrie 2010, Editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Radu, p. 65–74.
- Marin 2012 – Maria Marin, *A cruța. Argumente în susținerea unei etimologii*, în Ana-Maria Pop (coord.), *In magistri honorem. Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, Târgu-Mureș, p. 318–324.
- Marin, Mărgărit 2005 – Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București.
- MAT. FOLK. – *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate sub auspiciile Ministrului Cultelor și Învățământului Public prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Volumul I (*Poesia poporană*, partea I–II) – II, București, 1900.
- Mărgărit 2009 – Iulia Mărgărit, *Vocabularul graiurilor muntenești actuale*, București.
- NALR–Crișana, vol. II – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, vol. II, București, 2003.
- NALR–Oltenia, vol. I – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, vol. I, 1967.
- Neagoe 1973 – Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect*, în FD, VIII, p. 129–140.
- Neagoe 1975 – Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile muntenești*, în FD, IX, p. 143–147.
- Neagoe 1985 – Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai-mult-ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, Tomul XXX, A. Lingvistică, p. 171–177.
- Neagoe, Mărgărit 2006 – Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale și glosar*, București.
- Neiescu 1957 – P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final” în limba română*, în CL, 2, p. 159–179.
- Papahagi, 1925 – Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București.
- Pătruț 1978 – Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj.

- Petrovici 1941 – Emil Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, 72, nr. 8, p. 551–558.
- Petrovici 1952 – E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, 3, p. 127–185.
- Petrovici 1960 – E. Petrovici, „*Depalatalizarea*” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în CL, V, p. 9–22.
- Pușcariu 1921–1922 – Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului*. III. *Despre legile fonologice*, în „Dacoromania”, II, p. 19–84.
- Pușcariu, LR, I, II – Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1976; II. *Rostirea*, București, 1959.
- Rosetti 1947 – Al. Rosetti, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga – București, p. 228–238.
- Rosetti, ILR – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986.
- Rosetti, Cazacu 1961 – Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București.
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971 – Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București.
- Șandru, Bihor – D. Șandru, *Anquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. Le Bihor*, în „Bulletin linguistique”, IV, 1936, p. 120–179.
- Șandru, Motzi – D. Șandru, *Enquêtes linguistique du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculte des Lettres de Bucarest. II. Pays de Motzi*, în BL, II, 1934, p. 201–237.
- Șandru, Brânzeu, Jina – D. Șandru și F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina* [1], II, în GS, V, 1931, p. 300–350; VI, 1932, p. 193–247.
- TDD – *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Nicolae Saramandu, București, 1987.
- TDM I–III – *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, București, vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, 1987.
- TD Mold., Bucov., I, 1 – *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bârleanu, Iași, 1993.
- TDR – *Tratat de dialectologie românească*, coord. Valeriu Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Teaha, 1961 – Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București.
- Teiuș 1980 – Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București.
- Teodorescu, P. P. – G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de..., București, Tipografia modernă, 1885.
- Tohăneanu, Bulza 1976 – G. I. Tohăneanu, Th. Bulza, *O seamă de cuvinte românești*, Timișoara.
- Urișescu 1987 – Dorin Urișescu, *Sincronie și diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, Timișoara.
- Vaida, Sălaj – Vasilie Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian* (în „Tribuna” din Sibiu, 1890, nr. 83 sqq.).
- Vasiliu 1968 – Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București.

- Weigand 1902a – Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în Jb, 9, p. 138–236.
- Weigand 1902b – Gustav Weigand, *Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, 8, p. 234–324.
- Zamfir 2007 – Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*. Partea a II-a. Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul, București, Editura Academiei Române.

CARACTÉRISTIQUES DIALECTALES COMMUNES AUX PARLERS DE LA MUNTÉNIE ET DE LA CRIȘANA

RÉSUMÉ

L'auteur analyse des particularités phonétiques, morphologiques, syntactiques et lexicales communes aux deux unités dialectales du dacoroumain appartenant à des zones opposées du point de vue géographique: le parler de la Munténie et le parler de la Crișana. Les traits présentés sont soit des éléments anciens, archaïques, soit des particularités au statut incertain, soit des innovations linguistiques. Étant donné que dans les parlers de la Munténie d'autres éléments archaïques sont attestés encore de nos jours, la première conclusion concerne le fait que la zone centro-septentrionale de la Munténie doit être intégrée aux aires ayant un caractère conservateur. Deuxièmement, il s'impose l'idée que les traits innovateurs communs représentent des exemples d'évolution indépendante de certaines tendances apparues au cours de l'histoire de la langue, non perpétuées par le roumain standard, mais amplifiées dans les aires latérales de la Dacoromania.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române